

Nátyi Róbert

A SZEGED-ALSÓVÁROSI HAVI BOLDOGASSZONY TEMPLOM BAROKK SEKRESTYESZEKRÉNYÉNEK IKONOGRÁFIÁJA

A templom barokk kori sekrestyeszekrényével a szakirodalom több helyen, ha érintőlegesen is, de foglalkozott. Ezek az írások, tulajdonképpen a rendelkezésre álló adatok pusztá felsorolásánál, esetleg rövid összegzésüknél nem vállalkoztak többre, éppen ezért alig hívták föl a figyelmet a szekrény hazai emléanyagban párját ritkító, egyedi ikonográfiai érdekességére. Tudomásom szerint a szerzetesrendek barokk kori magyarországi emlékek között nem tartunk nyilván hasonló, a templomban lévő összes oltár képét megisméltő, voltaképp a templom oltárainak ikonográfiai programját összefoglaló festett sekrestyeszekrényt. Szendrőn a ferenceseknek volt egy festet stallumuk, de rajta különböző szentek alakjai szerepeltek.¹ Ebből a korszakból, sőt éppen a szegedi szekrény kifestésével megegyező időben készült (1764–67) a székesfehérvári ciszterciák Nepomuki Szent János templomának rokokó stílusú, Hyngeller (Hingeller) János pálos laikus testvér által, tölgyfából faragott sekrestyeszekrénye. Ikonográfiailag, programját tekintve talán ez a szekrény áll legközelebb a szegedihez, Székesfehérváron azonban nem festmények, hanem reliefek díszítik a szekrény ajtóit. Szerkezetileg viszont tökéletesen különbözik a két szekrény egymástól.²

A szegedi sekrestyeszekrény az eredetileg káptalanterem céljából épült gótikus helyiség teljes északi falát elfoglalja. A monumentális szekrény Makay Ferenc csanádi, később nagyváradi kanonok adományából készült. A tölgyfából faragott szekrény alsó részén 7×3 fekvő, előlapján profilált fiókot tartalmaz. A bútor alsó részét pogácsa lábak tartják. A felső részt – melyben a miséhez szükséges felszereléseket tartották – hat csavart és hat sima oszlop tagolja. A szekrény felső részén párkányzatot képeztek ki, melyet urnákkal és urnaszerű faragványokkal díszítettek. A középső, és a két szélső rész a barokk kastélyok rizalitjaihoz hasonlóan előreugrik. Ezek fölött a széleken két adoráló angyalt helyeztek el. A középső két oszloppal díszített kehelyfülkét áttört, barokk oromzattal ékesítették. Az oromzat alatti két íves záródású ajtószárnyat a 18. századból származó szentképek díszítik. Ezen a középső, tabernákulumon helyezték el a szekrény befejezését jelző 1764-es évszámot.

¹ Szilárdfy Zoltán szóbeli közlése.

² A székesfehérvári szekrény a sekrestye három falát betölti, a szárnyak tehát kilencven fokos szöveget zárnak be a középrészhez viszonyítva.

A *Historia Domus* bizonyossága szerint a templom berendezéseinek faragója Graf Antal ferences fráter. Brestyánszky Ilona azt írja, hogy feltehetőleg az ő alkotása az 1764-ben készült sekrestyeszekrény.³ Aggházy Mária a magyarországi barokk szobrászatot összefoglaló szintézisében ugyancsak Graf Antalnak tulajdonítja a sekrestyeszekrényt.⁴ Bálint Sándor viszont stíluskritikai analógiák alapján Oszler Liboriusnak, vagy műhelye munkájának tulajdonítja a szerzőséget, aki a szécsényi ferences templom sekrestyeszekrényét faragta.⁵ A kutatás rámutatott, hogy a szegedi szekrény hasonlóságot mutat a szécsényi ferences templom sekrestyeszekrényével.⁶

A szerkezeti hasonlóságok tagadhatatlanok, ugyanakkor a részletképzésében jelentős eltérések figyelhetők meg. A fő hasonlóság abban áll, hogy mindkét szekrény központi, tabernákulumszerű részét két oldalról öt-öt ajtós szárnyrész kíséri, illetőleg az alsó részen három egymás feletti sorban helyezkednek el a fiókok. De már itt eltérés mutatkozik a fiókok számában, hiszen Szécsényben csak tizenkét fiók van, s a középső rész alatt ott nem fiókok, hanem két ajtószárny kapott helyet. Szécsényben szintén hiányzik a szegedi szekrény oldalait lezáró egy-egy karcsú kis szekrény. Ezen kívül is számtalan kisebb-nagyobb különbséget fedezhetünk fel a két szekrény között. A legszembeötlőbb különbség mégis az, hogy a szécsényi ajtószárnyait nem díszítik festmények. Összefoglalva a szécsényi szekrény kiképzése jóval egyszerűbb, puritánabb, mint a szegedié, mestere sokkal kevesebb díszítményt alkalmazott.

A szécsényi szekrény datálása körül a szakirodalomban bizonytalanság van. Az 1955-ben kiadott Nógrád megye műemlékei című topográfiában 1735 körülre teszik a szekrény elkészültének évét.⁷ Brestyánszky Ilona mint láthattuk 1774-et, ismeri készülési évének. Stíluskritikai alapon a korábbi időpont látszik valószínűbbnek. Így elképzelhető, hogy a szegedi szekrény készítője ismerte a szécsényi szekrényt, és annak tanúságait felhasználta munkája során. De a szegedi ferences atyák a bútor elkészülte után az alább ismertetett teológiai és ikonográfiai program részeként festményekkel ékesítették sekrestyájuk kiemelt, értékes díszét.

A szegedi sekrestyeszekrény középső részének szárnyain a Synagóga és az Ecclesia, a barokk ikonográfia szerint elterjedt megjelenítései láthatók. A szignó alapján a képeket Falussi Zsigmond festette. A szekrény két szárnyának ajtóin elhelyezett kisebb festményeket a hagyomány Hogger János műveinek tartja. Mindkét szárnyon öt-öt ajtót helyeztek el, közvetlen alattuk hosszúkas, nem túl magas fiókkal. Az ajtószárnyak festményei szoros tematikai összefüggésben vannak a templom egykori oltáraival. Az oltárok felszereléseit e kis szekrényekben tárolták. A sekrestyeszekrény jobb szárnyának a képei kívülről befelé haladva a következők: Purgatórium oltár, Nepomuki Szent János, Páduai Szent Antal, Assisi Szent Ferenc, Szent Anna oltár. A balszárny képei kívülről befelé haladva: Piéta oltár, Szent József, Angyali üdvözlés (Gyümölcsoltó Boldogasszony), Szent

³ Brestyánszky 1970. 88.

⁴ Aggházy 1959. 201.

⁵ Bálint 1983. 99.

⁶ A szécsényi ferences templom sekrestyeszekrényét Brestyánszky Ilona szerint 1774-ben Oszler Liborius ferences barát készítette. Nem csak felépítésében, de tagolásában is azonos a szegedi szekrényével. Irodalom: Patay P.: *Szécsény műemlékei*. Budapest, 1965.

⁷ Baranyai 1954. 377.

Vendel, Czenstochovai Mária. Gyümölcsoltó Boldogasszony oltár ma nincs a templomban. Helyette az 1775–77 között készült Szentkereszt oltár áll napjainkban is a templomban. Ekkorra a sekrestyeszekrény már egy évtizede készen volt, így az Angyali üdvözlés ábrázoló képet meghagyták eredeti helyén.

A szerény festői kvalitásokat idéző szárnyképek nem követik szigorúan az oltárképek kompozícióját, inkább csak ikonográfiai programjukkal utalnak az oltárokhoz való kapcsolatra. Elgondolkodtató, miért volt szüksége a sekrestyeszekrény festőjének, hogy ne egyszerűen az oltárképek főbb kompozicionális vonásait ültesse át az ajtószárnyakra. Miért áldozott annyi energiát és fáradságot a rutinszerűnek mondható feladatra, hogy új kompozíciókat fessen? Erre egy lehetséges magyarázat, hogy egy nem ellenőrizhető adat alapján a szárnyak képei 1760–63 között készültek,⁸ és alkotójuk az akkor a templomban található oltárok egyszerűsített képeit festhette meg. A 18. század elején a templom teljesen új barokk belső díszet kapott, amit a század végén a hetvenes években megújítottak. A templomban ma álló mellékoltárok zöme ebből az időszakból való. Kivéve a Purgatórium oltárt, a Fekete Mária oltárt és a Piéta oltárt, melyeknek képeit a századvégi átalakítás nem érintette. Az összes többi oltár képét a hetvenes évek közepén, végén újra cserélték.⁹ Tehát, ha az imént fölvezetett föltételezés helyes, a sekrestyeszekrény mai szárnyképei a templom eredeti, mára elveszett barokk oltárainak kompozicionális elrendezését őrizhették meg. Ebben a kérdésben nehéz lenne dönteni, további adatok hiányában, egy érv viszont kétségtelenül ez ellen a hipotézis ellen szól. Ugyanis az egyetlen említett párhuzam a Hingeller féle székesfehérvári sekrestyeszekrény alkotója sem követte szolgai módon az oltárok kompozíciós elrendezését. Valószínű tehát, hogy egyáltalán nem volt követelmény ilyen megrendelések esetén a megközelítően hű másolat a művészek részére.

Föltűnő és elég meglepő, hogy a főoltárnak megfelelő középső részen nem a templom híres Napbaöltözött Asszony kegyképét helyezték el, hanem a Falussi Zsigmond festette Ecclesia és Synagóga alakja, díszíti az ajtószárnyakat. A 18. század közepére, amikor a sekrestyeszekrény elkészült, a szegedi kegykép már messze földön nagy tiszteletnek örvendett, amit az akkor széles körben terjesztett legendák illetve a nép körében népszerű számos metszetszerű másolatai is bizonyítanak. A legkorábbi ismert grafikai másolatot Hogger János metszette rézbe 1753-ban. A sekrestyében sokáig őrizték a kegykép egyik Falussi Zsigmond ecsetje alól kikerült másolatát, amely Bálint Sándor szerint eredetileg a szekrény tartozéka volt, a középső rész fölött.¹⁰ A tematikai összetartozást erősítheti, hogy formája – felső részén íves záródású – hasonlóan az Ecclesiát és Synagógát ábrázoló középképekhez.¹¹ Mivel a főoltár kegyképe nem hiányozhatott a sekrestye mű együtteséből Falussival külön, megfestethettek a szegedi ferencesek egy másolatot, amelyet a térdeplő fölé helyeztek el.¹² A festmény az alsóvárosi templom ötszáz éves

⁸ Lugosi 1932. 49.

⁹ Nátyi 1999. 7.

¹⁰ Bálint 1983. 121.

¹¹ A főoltár kegyképe viszont egyenes záródású, egyszerű talpára állított téglalap formátumú.

¹² Szilárdfy Zoltán közlése.

fennállásának ünnepségére rendezett jubileumi kiállításon újra a sekrestyében látható. Elég nehezen olvasható szignatúrájának tanúsága szerint, amely a hold-sarló alatt Mária vörös köntösén látható, úgy tűnik az 1760-as években készült. Az is lehet, hogy 1764-ben fejezte be alkotója, tehát a sekrestyeszekrény középső képeivel azonos időben.¹³

Az Ecclesia és Synagoga ábrázolása a középkor folyamán a 16. század elejéig volt népszerű. A barokk korszakban az egyháznak nem volt szüksége, hogy propagandája eszközeként ezt az ábrázolást fölhasználja, éppen ezért a hazai emlékszenvedvényekben is meglehetősen ritkán, elvétve fordul elő, s akkor sem a szobrászat vagy a táblakép reprezentatívnak tekinthető műfajában, hanem inkább bibliák, misekönyvek metszetes cím- vagy előzéklapjaként. Le kell szögeznünk, azonban, hogy ezek a barokk ábrázolások a középkori felfogástól lényegesen eltérnek, egészen más tartalommal bírnak. A középkorban Ecclesiát és Synagogát általában női alakok képében jelenítették meg, csak elvétve találkozhatunk az emlékek között férfialakokkal. Az egyik legismertebb példa, ahol a váltás megtörténik a madridi Pradó Az élet forrása című képe, amelyet a legtöbb kutató Jan van Eyck köréhez tartozó festményként tart nyilván. Ezen a festményen az élet forrásához közeledő pápa alakja Ecclesiát jeleníti meg, vele szemben a bekötött szemű zsidó főpap a Synagogát szimbolizálja.¹⁴ Sekrestyeszekrényünk festményeivel nagyjából egy időben Zeller Sebestyén egyik metszetén (1760) a kereszt tövében álló az Anyaszentegyházat allegorizáló alak kezében szintén a pápaságra utaló attribútumokat (tiara, kereszt) tart.¹⁵

A jobb oldali ajtószárnyon az Ecclesiát jelképező pápaalak (Újszövetség) – keresztben végződő botjával, amely mindig győzelmének jele – éppen elvonja a fátylat az előtérben mellette álló, Synagogát jelképező, a mózesi törvénytáblákat a kezében tartó zsidó pap (Ószövetség) szeméről. A pápa eközben másik kezével a bal ajtószárnyon lévő Frigyszekrényen álló Oltáriszentségre mutat. A gondolat tulajdonképpen Augustinus „De civitate Dei” című munkájára vezethető vissza. Ezt Szent Ágoston a következőképpen fogalmazta meg: „In veteri Testamento Novum latet, In Novo Vetus patet”, tehát az Ótestamentumban az új rejtőzik, az újban a régi nyilvánul meg. Jelen példánk esetben az Újszövetség mintegy leplezi az Ószövetséget.¹⁶ Képünk talán még pontosabb illusztrációja Suger St. Denis apátjának híressé vált mondatának: „Quod Moyses velat Christi doctrina revelat”. Vagyis „amit Mózes eltakar, Krisztus tanítása nyilvánvalóvá teszi.”

A bal oldali szárnyon – kiegészítve az előzőn ábrázolt gondolatot – a Frigyszekrény, mint az oltárszekrény előképe jelenik meg. Ezt az Oltáriszentség ráhelyezése is félreérthetlenné teszi. A Frigyszekrény előtt az előtérben, rokokó keretben az Agnus Dei látható. A magyarországi emlékszenvedvényben talán a legismertebb hasonló emlék, ahol a Frigyszekrény szintén az oltárszekrény előképeként jelenik meg, az 1731-ben készült győri Frigyláda-szobor. A szegedi képek alkotója Falussi Zsigmond egyébként győri származású volt.

¹³ A dátum nagyon halványan látható, a negyedik számjegye sajnos nem olvasható.

¹⁴ Lajta 1961. 162.

¹⁵ Szilárdfy 1984. 11. tábla

¹⁶ Lajta 1961. 159.

Szilárdfy Zoltán szerint Nagycsütörtök reggel, oltárfosztáskor a triduum sacrum alatt a szentségőrző tabernákulumnak szolgált, s az ajtószárnyakra ezért nem a főoltár kegyképét festették.¹⁷ Az Úrnapja vagy az Oltáriszentség megünneplésére Szegeden már a középkorból vannak adatok. Szeged egyik középkori eucharisztikus ereklyéjét, melyet „szentvér” néven emlegettek, nagy valószínűség szerint a ferencesek Szent Erzsébet templomában őrizhették. A szegedi eredetű, 1519-ben íródott Lányi-kódex Úrnapját többször „szentvénap” néven emlegeti.¹⁸ Az ereklye a barokk korszakra már elveszett, de a kultusz tovább élését bizonyítja az alsóvárosi templom Purgatórium oltárának 1747-es Hogger János szegedi festő általi megfestése.¹⁹ A sekrestyeszekrény jobb szárnyának legkülső ábrázolása felel meg a Purgatórium oltárnak, a szárnyképeket, mint említettem a hagyomány szintén Hogger nevéhez köti.

Valószínűleg az előbbieken ismertetett szegedi hagyomány továbbélése, illetőleg az Úrnapjának megünneplése hozta létre az alsóvárosi sekrestyeszekrény újszerű, jelen ismereteink szerint az ország hasonló emlékeitől eltérő teológiai programját. Létrehozva ezzel egy pompás barokk berendezést, amely méltó párja és kísérője a templom nagyszerű főoltárának és barokk mű együttesének.

Irodalom

AGGHÁZY Mária

1959 *A barokk szobrászat Magyarországon I.* Akadémia Kiadó, Budapest.

BARANYAI Béláné

1954 Nógrád megye műemlékei. In: DERCSÉNYI Dezső szerk. Szécsény. Magyarország Műemléki Topográfiaja III. Budapest, 370–396.

BÁLINT Sándor

1980 *A szögedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1978/79–2. Szeged.

1983 *Szeged-Alsóváros. Templom és társadalom.* Szent István Társulat, Budapest

P. BRESTYÁNSZKY Ilona

1970 Csongrád megye iparművészeti kincsei. *Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1970/2. Szeged.

LAJTA Edit

1961 Az Ecclesia és Synagoga ábrázolása a középkori művészetben. A zsegrai templom freskója az Ecclesia és Synagoga ábrázolás fejlődésében. *Művészet-történeti Értesítő* X. 2–4. 145–165.

LUGOSI Döme

1932 *A Szeged-alsóvárosi templom és kolostor kincsei.* Szegedi Új Nemzedék, Szeged.

¹⁷ Szilárdfy Zoltán szíves szóbeli közlése

¹⁸ Bálint 1980. 285.

¹⁹ Szilárdfy 1986. 360.

NÁTYI Róbert

1999 A szeged-alsóvárosi templom barokk berendezése. In: LENGYEL András szerk. *Irodalom és művészettörténeti tanulmányok 2.* Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged, 5–65.

SZILÁRDFY Zoltán

1984 *Barokk szentképek Magyarországon.* Corvina, Budapest.

SZILÁRDFY Zoltán

1986 A szeged-alsóvárosi templom Purgatórium-oltárának ikonográfiája. In: TÜSKÉS Gábor szerk. „*Mert ezt Isten hagyta...*” *Tanulmányok a népi vallásosság köréből,* Magvető, Budapest, 357–376.

Róbert Nátyi

The Iconography of the Doors of Sacristy Cabinet in the Baroque Church of Our Lady in Szeged-Alsóváros

This study is about the iconographic programme of the sacristy cabinet of the church of Our Lady of Szeged-alsóváros which is special and rare among the Hungarian historical relics. The painted doors of the cabinet made in 1764 are in strong thematic connection with the old alters of the church. The equipement of certain alters was kept in this small cabinet. The frescos of the Purgatory altar, Saint John of Nepomuk, Saint Anthony of Padua, Saint Francis of Assisi, Saint Anne, Piety, Saint Joseph, the Annunciation, Saint Wendelin and Mary of Czenstochova were painted on the door of the cabinet. Not the famous miraculous image of the Lady Dressed in Sun but the allegorical figures of the Synagog and Ecclesia can be found on the middle door of the tabernacle. This was necessary because the pyx served as an altar in the morning of Holy Thursday. The aim of this study is to give a clear overview about the background of this cult.